

LES ÁMFORES DE LA NECRÓPOLIS DE SANTA MARIA DEL MAR

La necròpolis de Santa Maria del Mar fou excavada als anys 1966 i 1973 i va provocar la troballa d'un bon nombre d'àmfores tardoantigues que s'havien utilitzat per construir les tombes. L'estudi d'aquest material amforal va ser fet inicialment per Marià Ribas i més tard per S. J. Keay, però des del 1984 que no s'hi havia tornat a prestar atenció tot i els avenços que havien fet

molts investigadors sobre les àmfores d'aquestes cronologies. La revisió actual d'aquest material, com també de la documentació original de l'excavació, ha permès contraposar els estudis anteriors i, a partir d'aquí, oferir una interpretació més moderna de la tipologia d'aquests contenidors de transport, i també proposar una quantificació de les peces que s'hi van

trobar. A més, també s'ha pogut precisar la cronologia global de la necròpolis, que ara podem establir entre la meitat del segle V i la meitat avançada del segle VII.

Paraules clau: Santa Maria del Mar, necròpolis, antiguitat tardana, àmfores, tipologia, tombes, inhumacions.

LAS ÁNFORAS DE LA NECRÓPOLIS DE SANTA MARIA DEL MAR

Las excavaciones en la necrópolis de Santa Maria del Mar, en 1966 y 1973, dieron lugar al hallazgo de un número considerable de ánforas tardoantiguas que habían sido utilizadas para construir las tumbas. El estudio de este material anforal corrió a cargo, en primera instancia, de Marià Ribas, y más adelante de S.J. Keay, pero desde 1984 no se le había vuelto a

prestar atención pese a los avances sobre las ánforas de estas cronologías realizados por muchos investigadores. La revisión actual de este material y de la documentación original de la excavación ha permitido contraponer los estudios anteriores y, a partir de ahí, ofrecer una interpretación más moderna de la tipología de estos contenedores de transporte y proponer

una cuantificación de las piezas halladas. Asimismo, se ha podido precisar la cronología global de la necrópolis, que podemos establecer entre mediados del siglo V y avanzada la segunda mitad del siglo VII.

Palabras clave: Santa Maria del Mar, necrópolis, antigüedad tardía, ánforas, tipología, tumbas, inhumaciones.

THE AMPHORAE IN THE NECROPOLIS OF SANTA MARIA DEL MAR

The excavations in the necropolis of Santa Maria del Mar, conducted in 1966 and 1973, unearthed a large number of amphorae dating from late antiquity that had been used to build tombs. These amphorae were studied initially by Marià Ribas and later by S.J. Keay. After 1984, however, no further attention was paid to them, despite the advances made by many scholars

in amphorae from this period. This material and the original documentation from the excavations have now been reviewed, allowing us to compare the earlier studies and, following on from that, to put forward a more modern interpretation of the type of these transport containers and to propose a calculation of the number of pieces that were found. Moreover,

we have been able to arrive at a more precise overall chronology for the necropolis, which we have determined to be between the mid-5th century and well into the second half of the 7th century.

Key words: Santa Maria del Mar, necropolis, late antiquity, amphorae, type, tombs, inhumations.

LES AMPHORES DE LA NECROPOLE DE SANTA MARIA DEL MAR

Les fouilles de la nécropole de Santa Maria del Mar, en 1966 et 1973, permirent de trouver un nombre considérable d'amphores tardoantiques qui avaient été utilisées pour construire les tombes. L'étude de ce matériel incomba, en premier lieu, à Marià Ribas et, par la suite, à S. J. Keay, mais on n'y avait plus prêté attention depuis 1984, malgré les

progrès réalisés à propos des amphores de ces chronologies réalisés par de nombreux chercheurs. La révision actuelle de ce matériel et des documents originaux de la fouille a permis de confronter les études précédentes et, à partir de là, d'offrir une interprétation plus moderne de la typologie de ces contenants de transport et de proposer une

quantification des pièces trouvées. C'est ainsi que l'on a pu préciser une chronologie globale de la nécropole que nous pouvons établir entre le milieu du Ve siècle et après la seconde moitié du VIIe siècle.

Mots clé : Santa Maria del Mar, nécropole, antiquité tardive, amphores, typologie, tombes, inhumations.

Introducció

El 1995 es va iniciar, per part del Museu d'Història de la Ciutat, un projecte d'investigació dedicat a *Barcino* durant l'antiguitat tardana¹, que pretenia incidir en com havia estat l'evolució de la topografia de la ciutat, com també del seu entorn. Precisament en aquesta direcció es va obrir una línia de treball dedicada específicament a les necròpolis tardoantigues de *Barcino* (Beltrán de Heredia, 2009: 219-221).

Pel que fa al *suburbium* del cantó nord-est de la ciutat, la necròpolis que se situa sota l'actual església de Santa Maria del Mar n'és un dels elements més significatius. Aquest cementiri sembla que estigui relacionat amb la ubicació d'una primitiva basílica martirial que hauria funcionat com un focus d'atracció d'aquest món funerari, tot i que també s'ha de tenir en compte l'articulació que la xarxa viària de la proximitat de la ciutat hauria provocat en la distribució de molts dels enterraments que es coneixen².

Les excavacions fetes el 1966 i 1973 sota l'església varen posar al descobert una densa necròpolis que s'estenia molt més enllà del que va abastar la zona excavada. Un bon nombre de les tombes utilitzaven porcions de contenidors amforals d'importació com a taüt, mentre que, en altres casos, fragments més petits d'àmfores havien estat reaprofitats com a material constructiu en tombes de teules, de *formae* o d'altres tipus. Tot aquest material ceràmic fou dipositat al Museu d'Arqueologia de Catalunya a Barcelona, on uns anys després va ser estudiat i publicat per S.J. Keay (1984) en el seu conegut treball dedicat a les àmfores tardanes a Catalunya. Posteriorment, el material ha canviat d'ubicació dins el mateix museu, però no s'hi ha tornat a prestar atenció fins al moment actual, tot i que s'han produït notables avenços en el coneixement que es té dels contenidors amforals d'aquesta època, tant a casa nostra (Remolà, 2000, Remolà, 2002; Remolà i Piñol, 1998), com en d'altres indrets (Bonifay, 1986; Reynolds, 1995; Pieri, 2005), però sobretot als centres de producció (Bonifay, 2004).

Aquest treball³ ha estat un encàrrec finançat pel Museu d'Història de Barcelona com una part de l'esmentada línia d'investigació sobre les necròpolis tardoantigues de *Barcino* i tenia com a objectiu la revisió de tot el material amforal conservat de les excavacions antigues que hem esmentat, com també del material procedent de les excavacions més recents. Es tractava de documentar i estudiar aquests contenidors amforals i alhora de revisar la documentació original de l'excavació, tot a la llum dels nous coneixements tipològics i cronològics aportats pels diversos autors que han treballat amb aquests tipus d'àmfores.

Les excavacions a l'interior de l'església (1966 i 1973)

La font d'informació principal de què disposem pel que fa a aquesta intervenció són els articles i llibres publicats per Marià Ribas, successivament el 1966-67 (Ribas, 1967: 151-157), el 1967 (Ribas, 1967: 196-228), el 1968 (Ribas, 1968: 4-32) i, finalment, el 1977 (Ribas, 1977). També hem pogut consultar tota una sèrie de fulls amb dibuixos en brut, acompanyats d'anotacions amb algunes dades de l'excavació, precisions sobre algunes tombes i sobre els materials trobats en aquesta excavació.

Les diverses publicacions de Marià Ribas inclouen l'avanç dels treballs d'excavació i també la documentació i investigació que en va fer aquest autor, la qual cosa es pot observar clarament consultant la planta de l'excavació, que es va omplint de tombes entre les publicacions de 1966 i de 1977. No obstant això, aquests treballs aporten en moltes ocasions informació complementària l'un de l'altre, per la qual cosa els analitzarem de manera diferenciada.

La primera publicació va ser elaborada segurament abans de finalitzar la intervenció, ja que no hi ha una descripció detallada de cada una de les tombes, sinó que se'n parla d'una manera general. A més, el total de tombes conegudes en aquell moment era encara de 102, i tal com veurem més endavant, se'n van trobar d'altres més tard. La documentació planimètrica que acompanya el text és, però, força completa, ja que hi ha una planta de

*albertmm@ono.com

1. Vegeu sobre aquest projecte la "Memòria de l'Activitat Científica del MHUBA", *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, Època II, 1, Museu d'Història de Barcelona, Institut de Cultura, Barcelona, pp. 155-158; *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, Època II, 2, Museu d'Història de Barcelona, Institut de Cultura, Barcelona, pp. 178-179, i *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, Època II, 3, Museu d'Història de Barcelona, Institut de Cultura, Barcelona, pp. 217-218.

2. Vegeu Beltrán de Heredia, 2008: 274-291 i el treball signat per aquesta mateixa autora en aquest mateix número.

3. Algunes conclusions extretes d'una primera versió inèdita d'aquest treball foren publicades per J. Beltrán de Heredia (2009: 367-368).

les restes d'època medieval i moderna posteriors a la necròpolis, la planta amb el conjunt d'enterraments pròpiament dita i un total de cinc seccions, quatre de transversals i una de longitudinal. A més, hi ha una planta i la secció detallada de la superposició de la tomba 60 sobre la tomba 58. Aquesta il·lustració és força interessant perquè és clarament la segona versió d'un original de Marià Ribas que volem incloure en el nostre treball (fig. 1), ja que aporta una important informació per a la identificació del material d'aquesta tomba. De les fotografies, ens interessaven especialment la de la tomba 31 i la de la tomba 3, que estan reproduïdes amb major qualitat en el treball de 1977.

Al material amforal hi dedica només una làmina, en què es recullen les peces més interessants pertanyents a les tombes 3, 28, 58, 59, 70, 73 i 84. En el cas de la tomba 58 destaca el fet que l'autor ja havia aconseguit fer el dibuix complet de l'àmfora LRA 4B que va aparèixer trencada. Del text se'n pot destacar el fet que Ribas consideri aquesta necròpolis com una de les més extenses de *Barcino* i la posi en relació amb altres notícies de troballes, ja que esmenta el descobriment de tombes en el subsòl d'unes cases al carrer de Montcada, sota la casa que hi ha a la cantonada dels carrers d'Espaseria i de Santa Maria i també a la plaça de Montcada. A més, en anotacions que es conserven de la seva documentació original hi esmenta també la troballa de sepultures al carrer de la Vidrieria i sota algunes cases del carrer de Sombrerers⁴. La descripció que fa Marià Ribas de la necròpolis i dels enterraments no la tractarem, ja que en treballs posteriors és més acurada, però podem avançar, si més no, que ja s'apunta l'evidència que les tombes podien haver estat senyalitzades, perquè els enterraments posteriors respecten sempre els més antics, tot i que pugui haver-hi superposicions de tombes. També esmenta que la diferència en la tipologia dels enterraments no serveix com a element de datació i, finalment, respecte a la cronologia de la necròpolis, es decanta per un ventall que va des de finals del segle IV i inicis del V fins a la primera meitat del segle VI.

En el treball de 1967, l'autor fa una relació del procés d'excavació i de la interpretació estratigràfica i dóna ja una descripció de cada una de les 106 sepultures documentades fins aleshores. També hi publica dibuixos i fotos de materials trobats en l'estrat on estaven excavades les tombes, la planimetria general de la zona excavada, el plànol detallat de la tomba 3 i tres fotografies que corresponen: una a la tomba 2, una altra a les tombes 4 i 7 i l'última corresponent a la tomba 31, en què es pot veure que l'àmfora de l'esquerra és, sens dubte, la MAC44099. En el text s'hi esmenta que la tomba 103 fou trobada després d'uns mesos d'interrupció dels treballs d'excavació, i el cas és que ni aquesta tomba ni les tres següents que es relacionen en el text apareixen reflectides al plànol general.

Marià Ribas fa un estudi d'aquest material amforal en què el compara amb peces trobades en d'altres necròpolis similars o en alguns jaciments tardoantics, tot plegat acompanyat de dues il·lustracions en què hi ha dibuixades un total de 28 àmfors trobades en aquests enterraments. Aquestes seran a partir d'ara les làmines que citarem per fer referència a les àmfors. En aquest escrit a la majoria dels exemplars se'ls considera com a corresponents al tipus 26 de la classificació de H. Dressel, que se situa cap a la primera meitat del segle VI, i s'associen a aquesta mateixa cronologia les peces que no inventaria com a pertanyents a aquesta forma, a excepció de tres, que considera com unes intrusions més antigues, corresponents a les sepultures 10, 81 i 61.

Tal com descriu en el seu treball, les tombes on les àmfors foren utilitzades com a estri principal d'enterrament són un total de vint-i-una, a les quals s'hi poden afegir quinze més en què s'utilitzen fragments d'àmfors per ajudar a tancar o estabilitzar l'enterrament⁵. En aquestes ocasions, es tracta majoritàriament de tombes construïdes amb tègules, però també n'hi ha d'altres tipus com de caixa de fusta. En un cas particular, la tomba 61, s'hi documenta l'existència d'un coll d'àmfora de la forma Dressel 1.

4. És prou clar que l'extensió de la necròpolis era força més gran que el que coneixem fins ara, però no s'ha de barrejar amb altres troballes d'enterrament coetànies, relacionades amb la distribució de la xarxa viària en aquell sector (Beltrán de Heredia, 2010: 369-372, i també l'article de la mateixa autora en aquest número).

5. En el cas de les tombes 9, 17, 19, 22, 39, 46, 52, 56, 72, 75 i 98 no s'ha pogut determinar quin tipus de material amforal s'hi va trobar associat.

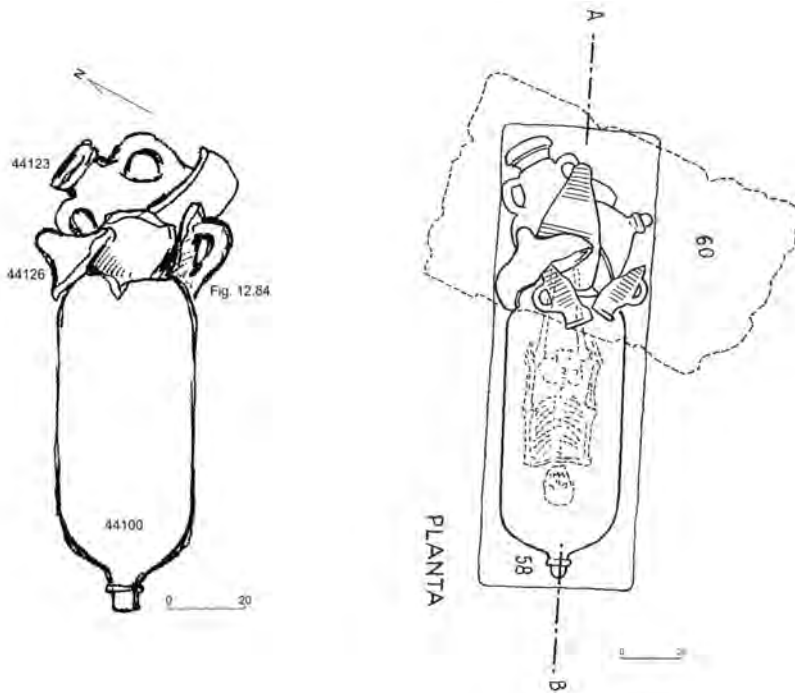

Figura 1

La tomba 58. A l'esquerra primera versió del dibuix en brut, en què s'han afegit els números de referència de les peces que la componen; i a la dreta, la versió publicada. (Dibuixos de Marià Ribas)

De l'excavació de Marià Ribas se'n conserven unes quantes fotografies dipositades a l'arxiu fotogràfic del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, les quals hem pogut consultar⁶ i n'hi ha que corresponen als originals publicats per Marià Ribas en els seus treballs, com és el cas d'una de datada a l'octubre de 1966 en què es documenta la tomba número 4. També hi ha dues vistes de la tomba 31 preses el 25 d'octubre de 1966, dues vistes diferents de la tomba 3 i una darrera de la tomba 10, on s'aprecia l'estat fragmentari de l'àmfora utilitzada com a taüt. Totes aquestes fotografies foren fetes en les mateixes dates, la qual cosa ja ens permet de fer-nos una idea de quan es va desenvolupar l'excavació. La publicació de 1968, en general, aporta menys informació, però és força completa pel que fa a la descripció i la documentació fotogràfica de les troballes arquitectòniques d'èpoques posteriors a la necròpolis. També dedica un apartat a l'estudi dels materials ceràmics i de les rajo-

les que acompanyen aquestes construccions amb fotografies o dibuixos de les peces més significatives.

Pel que fa a la necròpolis, no hi ha documentació planimètrica, però aporta un abundant material fotogràfic que inclou, entre d'altres, fotografies de les tombes en àmfora 3 i 31, que són les més ben conservades del conjunt. El text recorda molt el que trobem en el primer treball, cosa que ens fa pensar que potser va ser redactat amb anterioritat al que es va publicar a la revista *Ampurias* de 1967.

En el treball de 1977, redactat ja en català, s'hi fa una descripció més detallada de les característiques dels diversos tipus d'enterraments i s'hi reitera que la preferència per un o altre tipus d'inhumació no respon a un fet cronològic, com també que, en cap cas, es va trobar cap ofrena dins les tombes que en facilités la datació. En aquest aspecte, l'autor considera que, gràcies a la troballa de fragments de ceràmica dins l'estrat on estaven excavades

6. Volem agrair al personal d'aquesta institució les facilitats donades per consultar aquesta documentació.

les tombes, es podria establir aproximadament la datació inicial dels primers enterraments entre finals del segle IV i començament del segle V.

La planta de la necròpolis que s'adjunta en aquest treball és més completa que en ocasions anteriors, ja que s'hi han afegit les tombes 103, 104, 105, 106 i 107, i és força precisa en la descripció d'aquestes sepultures, tot incloent-hi ja la menció de la tomba 107. També s'hi publiquen un total de vuit fotografies d'aquesta intervenció, a les quals hem d'afegir la fotografia de la portada, corresponent a l'excavació que s'esmenta que es va fer el 1973, a ponent de la de Marià Ribas, i la de la contraportada, d'una làpida trobada també el 1973. De les vuit fotografies que presenta l'autor ens interessen la de la làm. II, que mostra la sepultura núm. 3 i s'hi veu l'àmfora MAC44104; la de la làm. III, corresponent a la tomba 31, molt semblant a la publicada en el treball de 1967; la de la làm. VIII, on es veu la sepultura núm. 10 en segon terme i on costa d'apreciar els fragments de l'àmfora MAC44105, i després, la de la làm. I, de la qual podem esmentar-ne un fragment de coll d'àmfora amb nansa que es veu al cantó esquerre de la tomba 4. Finalment, l'àmfora que es veu a la fotografia de la portada ha de correspondre a la inventariada per S.J. Keay com a B/8/3, apareguda a la tomba 2 de la campanya de 1973.

També hem tingut l'oportunitat de consultar un paquet de fulls amb dibuixos i anotacions fets pel mateix Marià Ribas sobre aquesta excavació, que ens han estat indispensables per tal d'aclarir la tipologia i l'atribució a una o altra tomba d'algunes de les peces conservades al Museu d'Arqueologia de Catalunya. D'aquesta documentació hem de destacar especialment els fulls que contenen dibuixos de mida natural dels perfils de les àmfors, uns quants dels quals corresponen a peces que no hem pogut estudiar al MAC. Es tracta, en tots els casos, de dibuixos d'una qualitat molt superior als que varen veure finalment la llum en les diverses publicacions. Per la nostra banda, hem vectoritzat aquests dibuixos originals de Marià Ribas, en els casos en què ha estat necessari, per tal de presentar les àmfors que actualment no tenen millor documentació gràfica que les figures que apareixen a les publicacions signades per aquest investigador. Tot seguit, passarem a analitzar el conjunt d'aportacions que hem extret d'aquesta documentació.

De la tomba 58 en tenim força informació; en un dels fulls, datat el 26 d'octubre de 1966, hi trobem una planta de l'enterrament (fig. 1), diferent de la publicada el

1966, acompanyada de tres dibuixos dels perfils de tres de les àmfors que la componien. Això ens permet atribuir sens dubte a aquesta tomba les àmfors MAC44100, MAC44126 i MAC44123, tot i que en aquest darrer cas el dibuix original no sigui tan acurat. Dos fulls més de la mateixa data estan dedicats a l'àmfora LRA4B, que va aparèixer trossejada en aquesta tomba, si bé s'hi afirma que es va poder reconstruir i que estava feta en ceràmica de color marró i que era igual a la trobada a la tomba 8. En aquests fulls hi ha un esquema amb mides de la forma de l'àmfora i les seccions a escala natural de la part inferior i de la part superior. Aquesta documentació ens ha permès desenvolupar un dibuix i verificar el que ja va endevinar S.J. Keay, que la vora d'LRA 4B2 de la seva figura 121.9 pertany a aquesta àmfora (Keay, 1984: B/8/25). Respecte a la possible presència d'una altra LRA 4 a la tomba 8, en una anotació s'hi especifica que la mitja àmfora d'aquesta tomba era igual a la de la tomba 58 pel que fa a forma i mides, però que no tenia estries. Si bé aquesta informació a priori no ajuda gaire a l'hora de poder classificar aquesta àmfora, hem de tenir en compte que podria tractar-se d'una àmfora LRA 4B3, encara més tardana, que no porta estries a la panxa (Pieri, 2005: 107). Quant a la tomba 61, en la qual es va trobar l'àmfora MAC44111, en els dibuixos originals s'hi pot veure, a més de la presència d'un pivot d'una possible Bonifay 46/Keay 62, un parell de colls més en què almenys conservaria la vora. En una altra anotació, Marià Ribas especifica que un dels colls és idèntic a l'àmfora de la tomba 59, o sigui que es tractaria també d'una Bonifay 46/Keay 62. En aquest aspecte, cal recordar el coll d'aquesta forma referenciat com a B/8/11 (fig. 9.10) per S.J. Keay. Així mateix, podem apuntar per a les altres dues peces d'aquesta tomba, tenint en compte els colls MAC44110 (fig. 5.3) i B/8/30 (fig. 9.9) i el pivot B/8/104 (fig. 8.10), que no s'han pogut atribuir a cap tomba en concret i que ben bé poden correspondre a aquest enterrament.

El mateix podem dir de la tomba 63, de la qual procedeixen dos pivots, dels quals un va ser dibuixat per Marià Ribas en la segona de les figures que dedica a les àmfors, però l'altre el coneixem només a través del dibuix de la planta de la tomba, i podem dir que sembla que correspon a una àmfora Bonifay 46/Keay 62.

En el full que dedica a la tomba 66, hi observem que s'hi van trobar, a més de les dues parts inferiors d'àmfors que conformaven la tomba i que apareixen publicades a

la làmina corresponent, un tercer pivot que se situava sobre l'enterrament del qual no se'n pot apreciar la tipologia.

Respecte a la tomba 89, formada per les parts baixes de dues àmfores, Marià Ribas especifica que les dues eren iguals. El dibuix permet apreciar que una correspondria a la forma Bonifay 46/Keay 62 i, per tant, hem de suposar que l'altra també ho seria. Cap de les dues ha estat publicada, ni se'n coneix la ubicació actual.

Els dibuixos i anotacions dedicats a la tomba 105 permeten de confirmar l'existència d'un pivot d'àmfora de tipologia indeterminada, del qual avui dia se n'ha perdut la referència o la ubicació.

En l'excavació de la tomba 21, que es tractava d'un enterrament en taüt de fusta, sabem que va aparèixer la vora d'àmfora Bonifay 46A/Keay 62A (fig. 7.1) inventariada com a MAC44124, la qual cosa permetrà establir una datació més fiable per a aquesta sepultura.

Els dibuixos i anotacions dels fulls corresponents a la tomba 81, datats el 15 i el 19 de desembre de 1966, ens aporten diverses dades. La primera és el que ja s'intuïa en els dibuixos publicats per Marià Ribas, que el coll d'àmfora que es va trobar en aquesta tomba correspon sens dubte a una Pascual 1. Respecte a la panxa, que també es troba publicada i de la qual també se n'ha perdut la ubicació, el dibuix original ens ha permès de fer una reconstrucció de la peça, tot i que el resultat continua sent no gaire explícit. A parer nostre, podria correspondre a una àmfora bètica tipus Dressel 23c o d (Berni, 1998: 60-62). Els fulls d'anotació de Marià Ribas, si bé ens han ajudat molt a avançar en l'estudi de les àmfores que estem tractant, també han plantejat noves dificultats, com és el cas de dues peces trobades, respectivament, a les tombes 31 i 70. Abans ja hem comentat el fet que la documentació fotogràfica deixa molt clar que l'àmfora MAC44099 va aparèixer a la tomba 31 (fig. 2), però a les figures que hi ha a les diverses publicacions de Marià Ribas hi observem com hi ha un coll d'àmfora a la tomba 70 que guarda una notable similitud amb la peça de la tomba 31. La cosa es complica en revisar la documentació original, ja que en un full datat el 6 de novembre de 1966, on apareix el dibuix en secció de la peça MAC44099, aquesta està clarament atribuïda a la sepultura 70. A més, en un altre full datat el 17 d'octubre de 1966, on apareix la planta de la tomba 31, també hi ha el dibuix en secció de l'altra àmfora en qüestió, la qual no pot ser en cap cas l'MAC44099. El full porta anotat que correspon a la sepultura 31, tot i

Figura 2
La tomba 31 de l'excavació del 1966.

que en aquest cas el número de la tomba hi està rectificat. En aquest darrer cas hem desenvolupat el dibuix de l'àmfora, avui dia desapareguda, i encara que es tracta d'una peça amb una vora semblant a l'MAC44099, el coll i la carena són ben diferents.

De la nostra banda, creiem que hem de fer cas al que es va publicar finalment i pensar que l'àmfora MAC44099 va sortir a la tomba 31 i que la peça desapareguda pertany a la 70. En qualsevol cas, si Marià Ribas va tenir en algun moment del seu treball una confusió en l'atribució d'aquestes peces, bé podria ser perquè s'assemblaven molt, tal com palesen els dibuixos "en net" que va publicar. Restava encara fer una atribució tipològica a la peça desapareguda, cosa que sense poder-la veure és força difícil.

Figura 3
La tomba 3 de l'excavació del 1966.

Atès el perfil del coll i la carena, sembla que s'allunya tipològicament de la forma Keay 69 i, per tant, no se'ns acut res més que proposar d'assimilar-la a algun tipus amforal que presenti una vora amb aspecte exvasat, com podria ser el cas, potser, de la Keay 36A (Keay, 1984: fig. 103) o també l'exemple d'una vora de producció africana trobada a les excavacions britàniques de Cartago (Fulford i Peacock, 1984: fig. 41.87), en un context del c. 500.

Un altre cas és el de la tomba 84. En un full datat el 19 de desembre de 1966, hi ha un dibuix esquemàtic de l'àmfora que hi va sortir, la qual té una panxa amb unes evidents ondulacions. També hi ha una secció de la part superior de la peça, i es pot comprovar com aquest

dibuix original difereix notablement del que es va publicar finalment. Segons la nostra opinió, això podria facilitar la classificació d'aquesta àmfora dins el tipus Bonifay 42/Keay 57 i, per tant, no tindria cap relació, en contra del que va proposar S.J. Keay (1984: 109), amb el coll de variant Keay 3/5 inventariat per ell com a B/8/1, i que tampoc no s'ha pogut localitzar actualment.

Finalment, hem de parlar de la tomba 3 (fig. 3). En aquest cas el dibuix que apareix a la làmina corresponent de les diverses publicacions de Marià Ribas reflecteix el que ell mateix descriu en el text, en què precisa que es tracta d'una àmfora a la qual s'ha seccionat el coll per poder-hi introduir el cos del difunt, i que el coll, girat del revés, s'ha fet servir de tapa. Efectivament, l'àmfora es publica com una peça sencera que podem classificar dins la forma Keay 62. Gràcies a un full datat el 15 d'octubre de 1966 on hi ha la secció del coll d'aquesta àmfora, podem atribuir a aquesta tomba el coll MAC44106 i classificar la peça com una Bonifay 46A/Keay 62B. Desgraciadament, l'estat de conservació del material no permet assegurar que es tracti de la mateixa àmfora que la panxa MAC44104, tot i que l'aspecte general de la pasta no desdiu de les conclusions de Marià Ribas.

Quan Ribas va publicar el seu darrer treball sobre aquesta necròpolis el 1977, ja s'hi havia fet una nova campanya d'excavacions que ell no va dirigir. Aquesta nova intervenció es va portar a terme el 1973, amb motiu de la construcció d'un pas subterrani a la sagristia de la cripta, i es va situar, per tant, a ponent de la intervenció anterior. Fins al moment, l'única documentació⁷ que hem pogut localitzar sobre aquesta intervenció és la que es troba recollida al llibre que S.J. Keay va dedicar a l'estudi de las àmfores romanes tardanes de Catalunya i, per tant, ens hi remetrem.

En aquest treball, l'autor (Keay, 1984: 30-34 i fig. 14) fa un estat de la qüestió sobre aquesta necròpolis, en incorporar les dades de l'excavació de 1973 d'Enric Sanmartí i especificar que hi havia tres tombes que estaven fetes amb àmfores. Keay també data el període inicial de fun-

7. No s'ha pogut trobar cap document relatiu a aquesta intervenció als arxius del Museu d'Arqueologia de Catalunya.

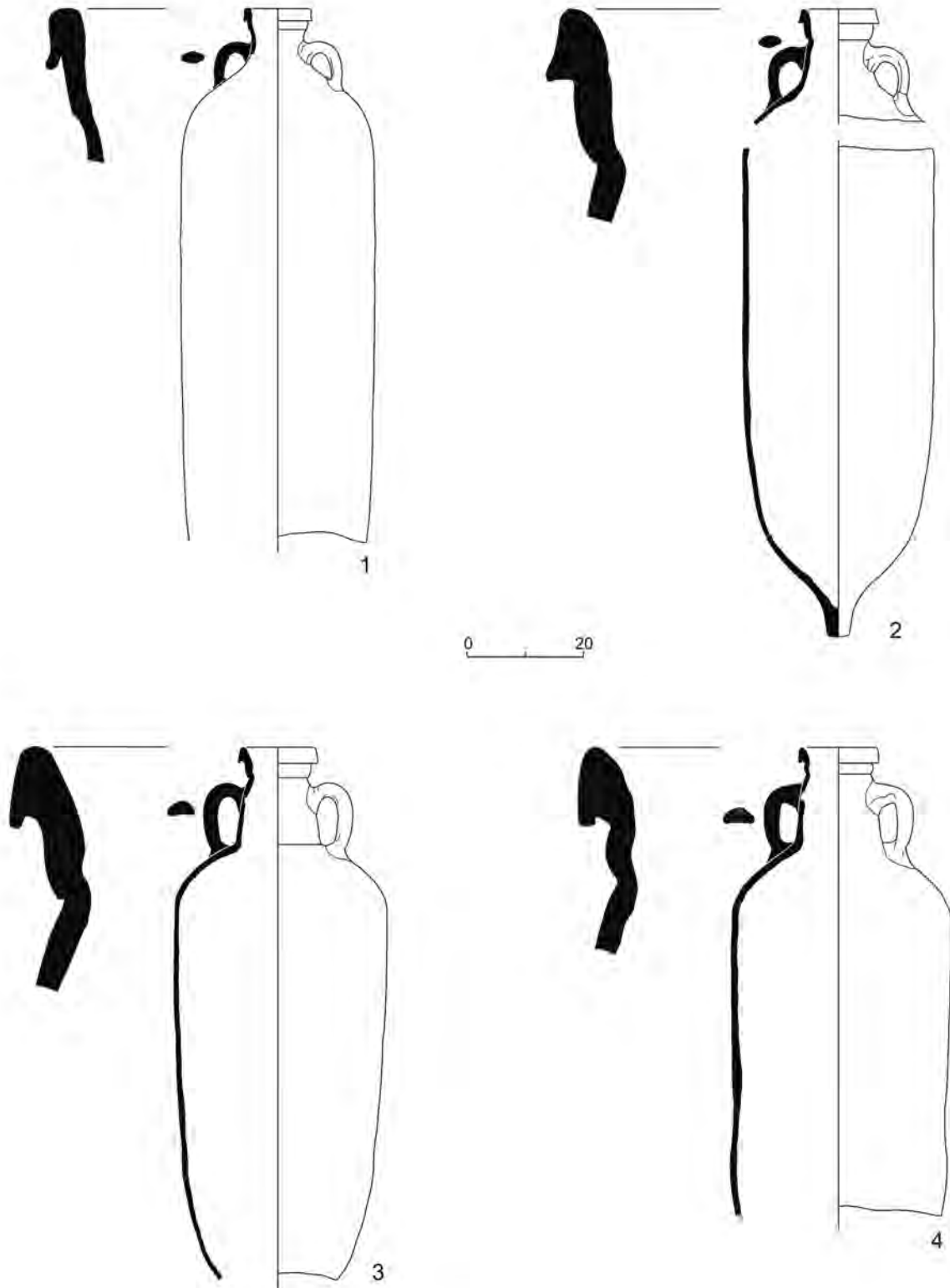

Figura 4

1. Keay 58 de la tomba 65, [MAC44103, Ribas 1967 11.65 i Keay 1984 B/8/7]; 2. Bonifay 46A/Keay 62B de la tomba 3 [MAC44106 i MAC44104, Ribas 1967 11.3 i Keay 1984 B/8/12 i B/8/69]; 3. Bonifay 46A/Keay 62B de la tomba 59 [MAC44102, Ribas 1967 11.59 i Keay 1984 B/8/51]; 4. Bonifay 46A/Keay 62F de la tomba 31 [MAC44101, Ribas 1967 11.31 i Keay 1984 B/8/8].

cionament de la necròpolis des d'un moment tardà del segle V o inicial del segle VI i l'estén fins a una època no determinada, tot i que esmenta la referència documental de la fundació d'un monestir en el lloc pel bisbe Quiricus durant el segle VII⁸.

En la documentació que inclou en aquesta publicació, a més d'un conjunt de fotografies i del dibuix dels materials, aporta una planta de l'excavació de Marià Ribas completada amb l'àrea excavada per E. Sanmartí el 1973, on es pot apreciar la posició de les tres tombes que inclouen àmfors com a estri de sepultura i que són les número 2, 9 i 10 d'aquesta campanya. La primera està continguda en una àmfora tipus Bonifay 46A/Keay 62A⁹, (fig. 8.8-9), que ell inventaria com a B/8/3, i les altres pertanyen a dos contenidors, un dels quals hauria de correspondre a l'àmfora MAC24630 (fig. 5.1), una de les poques peces d'aquesta campanya que hem pogut localitzar, i que aquest autor no inclou en el seu treball, segurament perquè en aquella època estava en exposició al museu, juntament amb unes restes òssies al seu interior. En la publicació de S.J. Keay s'hi presenten un total de 31 peces dibuixades, sobre una xifra total de 93. L'autor exclou del seu estudi les àmfors que s'escapaven de l'àmbit cronològic del seu treball, com és el cas de les peces classificables com d'època tardorepublicana o alt imperial, que Marià Ribas va trobar a les tombes 10 i 81, però també, curiosament, l'àmfora Bonifay 53A/Keay 34 de la tomba 61, en considerar-la tal com va fer Marià Ribas una àmfora tipus Dressel 1. Evidentment, tampoc no fa cap menció del fragment de l'àmfora Beltran IIB que nosaltres incloem solament a títol d'inventari, ni tampoc del material que no són àmfors.

De la nostra banda, nosaltres no hem tingut en compte dues peces estudiades per S.J. Keay, ja que una correspon a un fragment informe que té una resta de *titulus pictus* (Keay, 1984: fig. 182.5) i l'altra, que correspon a la seva forma LXXV (Keay, 1984: fig. 169.7), hem tingut ocasió d'examinar-la, i al nostre parer, es tracta d'un fragment de vora de canonada, segurament d'època moderna¹⁰.

Un dels fets sobre els quals volem incidir en tractar del material de Santa Maria del Mar estudiat per S.J. Keay és que, en la tipologia d'aquest autor, hi ha unes quantes peces procedents d'aquest jaciment que constitueixen l'únic exemplar que es coneix del tipus amforal que es pretén sistematitzar. Així doncs, tenim que les àmfors Keay 69 (MAC 44099 i Keay B/8/5), Keay 60 (Keay B/8/4), Keay 58 (MAC44103 i Keay B/8/7), Keay 62L (MAC44105 i Keay B/8/13), variant Keay 3/5 (Keay B/8/1) i, en teoria, l'amforeta Keay 91A (MAC44108 i Keay B/8/111)¹¹ no tenen cap paral·lel que serveixi per definir tots aquests tipus¹².

Les intervencions a l'exterior de l'església¹³

Sabem que la xarxa viària que comunicava amb l'exterior l'antiga colònia romana pel cantó de llevant presenta una notable concentració d'enterraments, els quals són més nombrosos a mesura que ens apropem a la teòrica situació del focus de culte martirial que donaria origen a la necròpolis de Santa Maria del Mar (Beltrán de Heredia, 2010: 369).

Als anys 1991 i 2001 es varen dur a terme unes quantes intervencions preventives localitzades a la trama urbana de l'entorn de ponent de l'església de Santa Maria del Mar, les quals han permès la troballa d'un total de tres enterraments en àmfora. Aquest tipus d'enterraments, eren, però, molt minoritaris davant dels que no utilitzaven les àmfors com a taüt.

La intervenció més antiga de les tres que tractarem fou també la que es localitzà més lluny de l'església, concretament a la plaça Comercial¹⁴, lloc on van aparèixer un bon grapat de tombes, bàsicament fetes en fossa simple. La número 32 havia utilitzat com a taüt la panxa sense coll d'una àmfora d'origen nord-africà (UE 7638) i de tipologia indeterminada (fig. 10.1). Aquesta peça (MHCB 33273) presenta una curiosa alineació vertical de petites perforacions circulars a cada cantó de la panxa que la recorren de dalt a baix.

8. Vegeu també Beltrán de Heredia, 2010: 363-364.

9. Keay classifica aquesta peça en el seu tipus 62D, però Bonifay (2004: 137-138) rectifica aquesta original i la inclou a la forma Keay 62A, cosa que subscriu plenament.

10. La peça presenta una argila rosada amb la superfície beix amb vacuoles i desgriant groller de nòduls vermells i grisos.

11. Com que el dibuix que S.J. Keay proposa per a aquesta peça, presenta una orientació errònia, considerem que els paral·lels que s'hi han presentat no són vàlids. Vegeu p. e. Remolà i Piñol, 1998: 227-236.

12. Per a la Keay 58, l'autor esmenta un paral·lel a Agígea (Radulescu, 1976: 105, PL.V. 2.2a) que nosaltres no hem tingut ocasió de consultar. També J. Freed (1995) hi associa una peça d'un cementiri d'època vàndala a Cartago, tot i que amb reserves, vista la pobre definició que té la forma amforal en qüestió. Després, assimila l'àmfora reconstruïda a la forma Bonifay 45/Keay 62Q-R (Freed, 2009: 144-145).

13. Per a una sistematització sobre aquest tema ens remetem a Beltrán de Heredia, 2010: 369-372.

14. Excavació dirigida per Robert Farré, 1991.

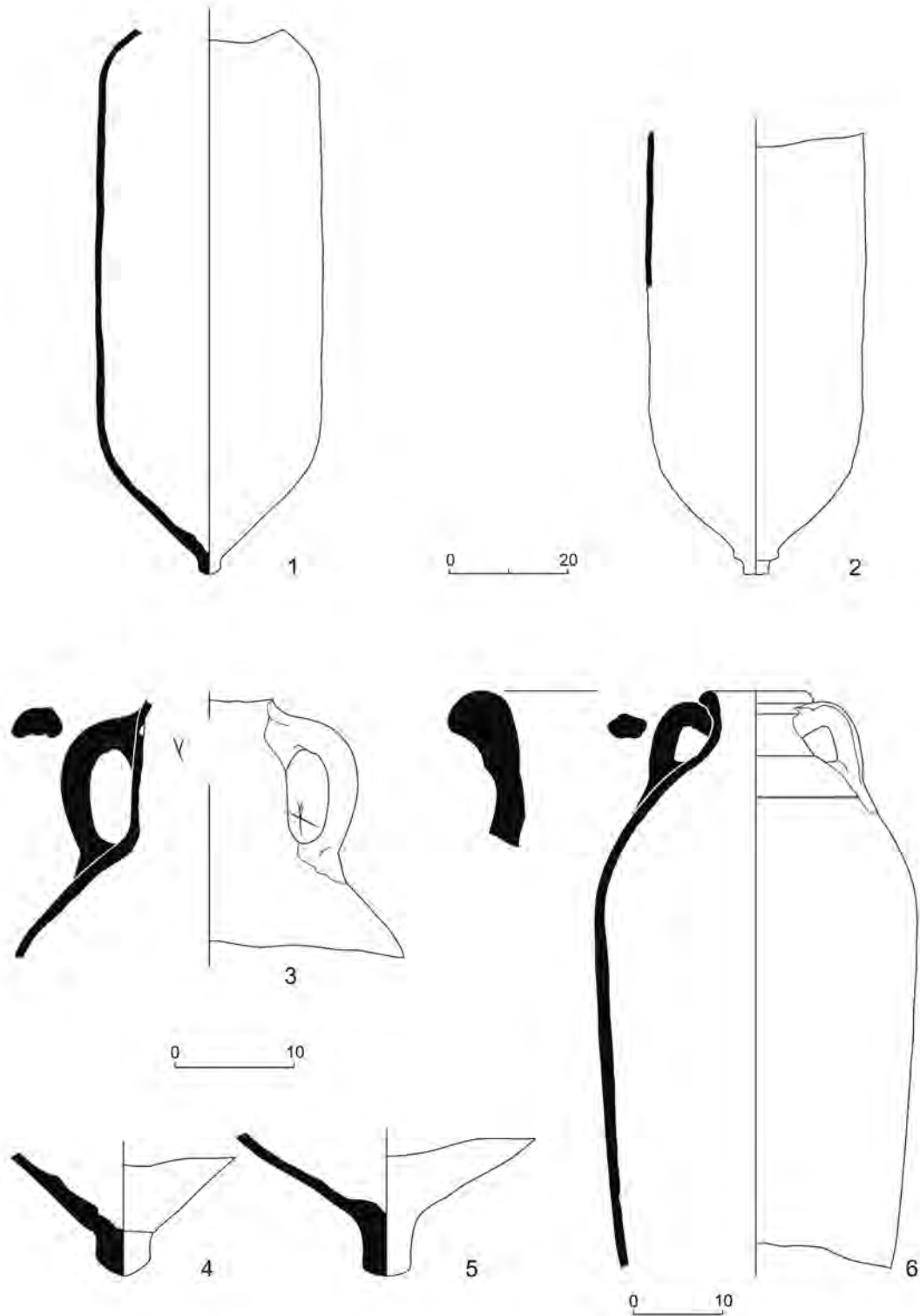
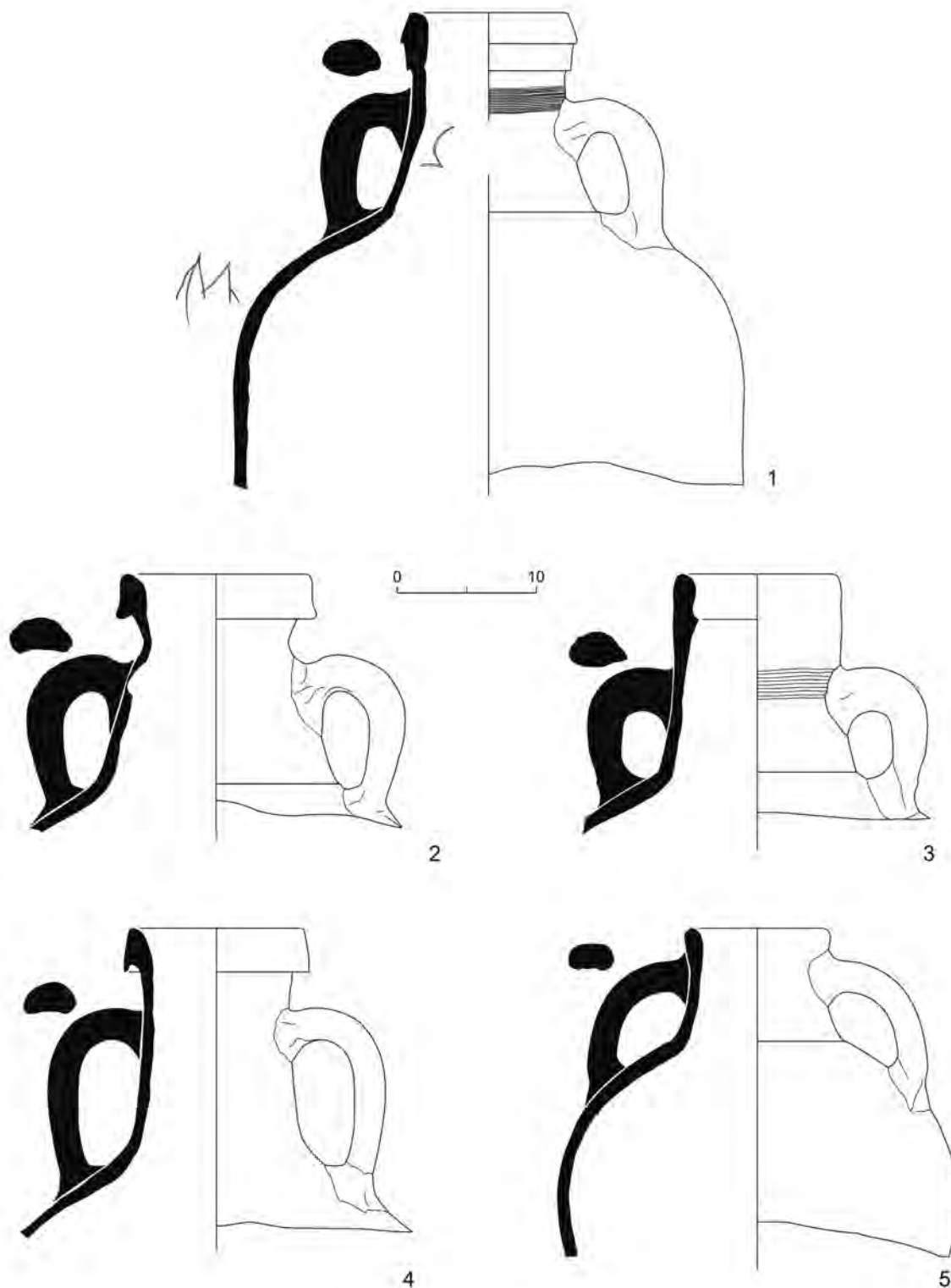

Figura 5

1. Possible Bonifay 44/Keay 55 segurament de la tomba 10 del 1973 (MAC24630); 2. Bonifay 46/Keay 62 segurament de la tomba 58 (MAC44100, Keay 1984 B/8/63); 3. Bonifay 46/Keay 62 (MAC44110 i potser Keay 1984 B/8/37); 4. Possible Bonifay 44/Keay 55 de la tomba 58 (MAC44126 i Ribas 1967 11.58); 5. Àmfora africana (MAC44125 i potser Keay 1984 B/8/70 i Ribas 1967 12.80); 6. Keay 69 de la tomba 31 (MAC44099, Ribas 1967 11.31 i Keay 1984 B/8/5).

Figura 6

1. Bonifay 45B/Keay 62L de la tomba 10 [MAC44105, Ribas 1967 11.10 i Keay 1984 B/8/13]; 2. Bonifay 46A/Keay 62A de la tomba 58 [MAC44123, Ribas 1967 11.58 i Keay 1984 B/8/2]; 3. Bonifay 44A/Keay 55A de la tomba 80 [MAC44107, Ribas 1967 12.80 i Keay 1984 B/8/14]; 4. Bonifay 53A/Keay 34 de la tomba 61 [MAC44111, Ribas 1967 12.61]; 5. Àmfora Globular 3 o tipus *Castrum Perti* de la tomba 4 del 1973 [MAC44108 i Keay 1984 B/8/111].

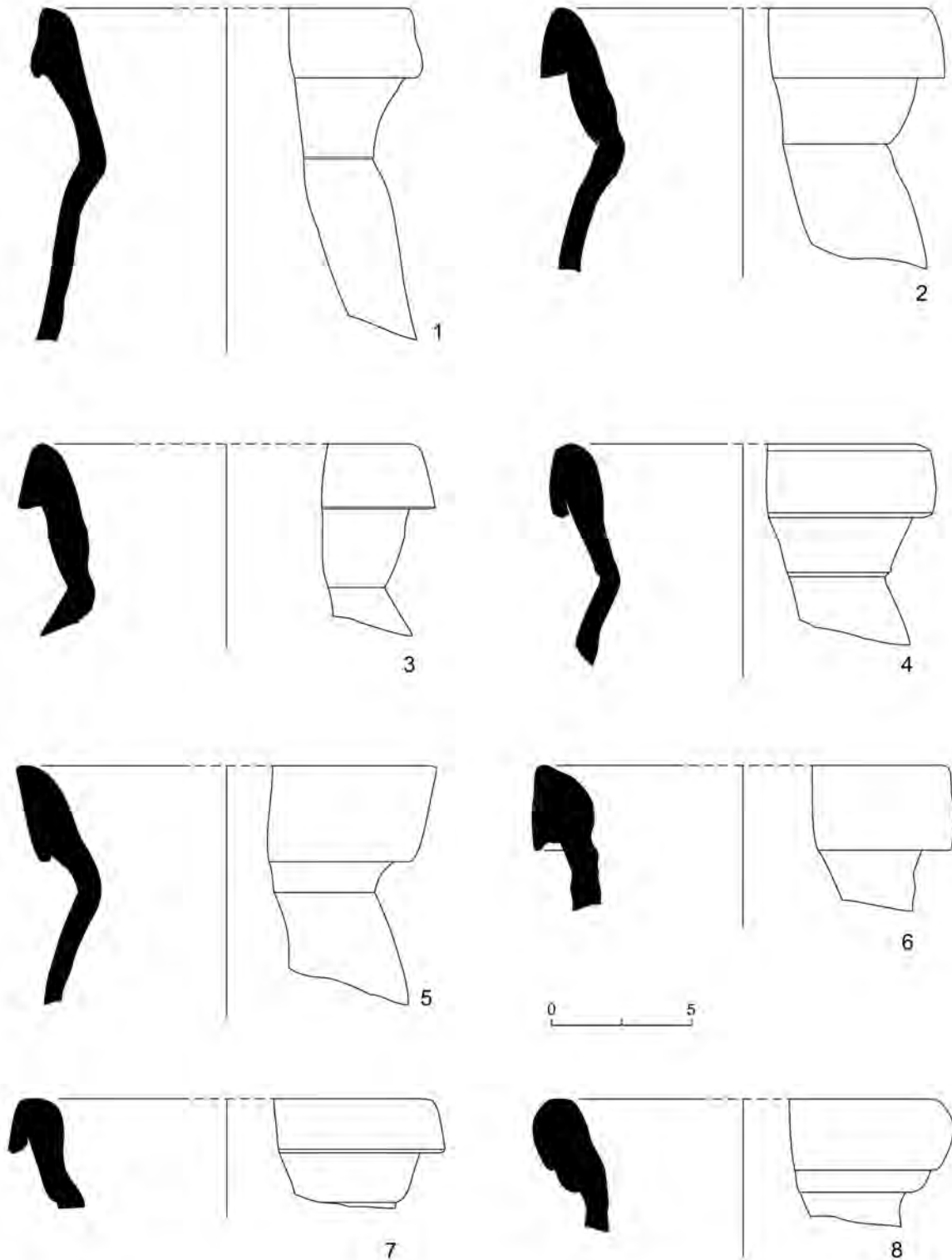

Figura 7

1-3. Bonifay 46A/Keay 62A [respectivament, MAC44124 i Keay 1984 B/8/117 de la tomba 21, MAC44115 i Keay 1984 B/8/27 i MAC44114 i Keay 1984 B/8/18]; 4. Bonifay 46A/Keay 62B [MAC44112 i Keay 1984 B/8/20]; 5. Keay 62G [MAC44113 i Keay 1984 B/8/28]; 6. Keay 62F [MAC44122 i Keay 1984 B/8/21]; 7. Bonifay 46A/Keay 62 [MAC44121]; 8. Africana IIA [MAC44138].

Les troballes d'inhumacions en àmfora més properes a l'església de Santa Maria del Mar es varen produir al passeig del Born, successivament en dues tongades de treball al llarg de l'any 2001¹⁵, i es varen documentar un total de dotze tombes de tipologia diversa. Primerament, en el sondeig número 2 de la primera campanya, tenim la troballa d'un enterrament que reutilitzava dues àmfors seccionades longitudinalment. Cap de les peces conserva el coll, per la qual cosa la seva classificació es fa més difícil. Una correspon segurament a una àmfora africana tipus Bonifay 46/Keay 62 (fig. 10.3) i, pel que fa a l'altra¹⁶ (fig. 10.4), la nostra opinió és que es tracta d'una forma propera a l'Òstia III.47/Keay 52A (Freed, 2009: 159 i 169) o, ateses les característiques de la pasta¹⁷, una producció ebusitana tardana (Ramon, 2008: 563-583).

El segon enterrament en àmfora es va trobar en el sondeig número 16, al davant del número 28 del passeig. Es tractava d'un enterrament infantil per al qual s'havia utilitzat una àmfora sencera (fig. 10.2) tipus Bonifay 35B/Keay 27B (UE 1005), si tenim en compte la subdivisió feta pel primer autor a partir de la posició de les nanses respecte de la vora. De la nostra banda considerem que la lleugera convexitat de la vora l'aproxima al tipus Keay 28, que podem considerar una variant del tipus general definit per Bonifay. En aquesta intervenció també s'hi va trobar, dins el sondeig 14 de la plaça de Montcada, un fragment de Bonifay 46/Keay 62 (UE 806), però en aquest cas el context dels materials era d'època altmedieval.

El material estudiat al MAC¹⁸ i al MUHBA¹⁹

Un cop examinades les aportacions dels treballs publicats, la documentació que s'ha conservat i també el material que s'ha pogut localitzar de les excavacions de 1966 i 1973 al Museu d'Arqueologia de Catalunya, es pot observar que el total de fragments d'àmfors sobre les quals tenim algun tipus de documentació arriba a 67. D'aquesta xifra

ja n'hem exclòs els fragments de Pascual 1²⁰, el fragment de vora d'àmfora bètica Beltrán IIB (MAC44116), la vora de Keay LXXV que hem tractat més amunt, les nanses d'àmfors africanes indeterminades²¹ i els fragments informes d'àmfors africanes²² o indeterminades²³ que es troben inventariades al MAC.

En el quadre annex es presenta la relació del material més significatiu que s'ha pogut localitzar a les dues institucions on hem treballat, incloent-hi la seva classificació, la seva atribució a la tomba, si es coneix, i la referència a la figura corresponent.

En aquesta necròpolis l'àmfora que té una presència majoritària és la Bonifay 46/Keay 62, amb un total de 32 exemplars, dels quals almenys una quinzena correspondrien a la variant A d'aquesta forma. La resta del material està representat normalment per només un exemplar, amb l'excepció de les Bonifay 44/Keay 55, de les quals potser n'hi podria haver tres.

CONSIDERACIONS SOBRE EL MATERIAL AMFORAL ESTUDIAT

La major part de les àmfors que s'han trobat en les excavacions d'aquesta necròpolis són d'origen nord-africà i de cronologia tardoantiga. Com que també la gran majoria d'aquestes peces foren estudiades i incloses en el seu moment en la publicació de S.J. Keay, la seva classificació resulta tan senzilla com cercar l'exemplar en qüestió dins aquest estudi tipològic i cronològic.

Això no vol pas dir que tractar avui dia amb aquest material no presenti la seva problemàtica particular. En primer lloc, hi ha algunes peces estudiades per S.J. Keay que no s'han pogut localitzar als magatzems del MAC, per la qual cosa no podem, sobretot, oferir una nova versió del seu dibuix, ni, en conseqüència, confirmar o modificar el que se'n va dir en el seu moment, alhora que es fa difícil d'adaptar la classificació d'aquest material a estudis posteriors, com és el cas del publicat per Michel Bonifay sobre les àmfors produïdes a l'Àfrica romana.

15. Calpena, D. 2001. *Memòria arqueològica conjunta de les intervencions a l'entorn de Passeig del Born (c/Sombrerers, Fossar de les Moreres i Plaça Montcada) i Plaça del Fossar de les Moreres. Barri de la Ribera, Ciutatella (Barcelona)*. Codi 05/01. Fàbregas, M. 2004. *Memòria de la intervenció arqueològica preventiva al Passeig del Born, Plaça Montcada, carrer Sombrerers i Fossar de les Moreres (Barri de la Ribera, Barcelona)*. Codi 03/01. Centre de Documentació Patrimonial del MUHBA. Inèdites.

16. S'ha apuntat també una classificació com a tipus LRA 2 (Beltrán de Heredia, 2010: 371).

17. Pasta de color beix, no gaire dura i amb la superfície degradada i el tall irregular i exfoliable. Desgreixant abundant i fi a base de grans de color gris i brillant, acompanyats de nòduls irregulars de quars i mica principalment brillant, però també daurada.

18. Volem agrair les facilitats donades pel personal del Museu d'Arqueologia de Catalunya, especialment a Teresa Carreras i Montserrat Menasanch, per poder dibuixar i estudiar el material d'aquest jaciment. També volem agrair a Maria Cardenal l'ajut per netejar i reconstruir algunes de les àmfors que aquí presentem.

19. Agraïm el suport i les atencions donades pel personal dels magatzems del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona.

20. Al MAC se'n conserva un fragment de nansa inventariat amb el número 44128.

21. Número d'inventari 44129 per a 5 nanses d'àmfora africana amb pasta dura i vermellosa i 44130 per a dues nanses africanes de pasta terrosa de color beix ataronjat.

22. Número d'inventari 44134 per a quatre fragments informes.

23. Amb el número d'inventari 44135 hi ha una paret d'àmfora que té la superfície exterior amb estries amples o ondulacions i la pasta és de color beix molt depurada.

Tomba	Classificació	Part de la peça	Tomba	Classificació	Part de la peça
1966 / 3	Bonifay 46A/ Keay 62B	en dues parts	1966 / 70	àmfora s/c	coll
1966 / 4	àmfora s/c	coll sense vora	1966 / 70	Bonifay 46/ Keay 62	pivot i panxa
1966 / 8	possible LRA 4B	panxa parcial	1966 / 73	Keay 60	coll i panxa
1966 / 10	Bonifay 45/ Keay 62L	coll i panxa	1966 / 73	àmfora s/c	panxa
1966 / 10	possible Pascual 1	coll	1966 / 73	àmfora s/c	panxa
1966 / 21	Bonifay 46A/ Keay 62A	vora	1966 / 76	Bonifay 46/ Keay 62	pivot i panxa
1966 / 28	Bonifay 46A/ Keay 62B	coll	1966 / 80	àmfora s/c	pivot i panxa
1966 / 28	Bonifay 46/ Keay 62	pivot i panxa	1966 / 80	àmfora s/c	pivot i panxa
1966 / 31	Bonifay 46A/ Keay 62F	coll i panxa	1966 / 80	Bonifay 44A/ Keay 55A	coll
1966 / 31	Keay 69	coll i panxa	1966 / 81	Pascual 1	coll
1966 / 58	Bonifay 46A/ Keay 62A	coll	1966 / 81	possible Dressel 23 c o d	pivot i panxa
1966 / 58	Bonifay 46/ Keay 62	pivot i panxa	1966 / 84	Bonifay 42/ Keay 57	coll i panxa
1966 / 58	possible Bonifay 44/ Keay 55	pivot	1966 / 89	possible Bonifay 46/ Keay 62	pivot i panxa
1966 / 58	LRA 4B2	sencera	1966 / 89	possible Bonifay 46/ Keay 62	pivot i panxa
1966 / 59	Bonifay 46A/ Keay 62B	coll i panxa	1966 / 94	àmfora s/c	panxa
1066 / 59	àmfora s/c	fragment	1966 / 103	possible Bonifay 46/ Keay 62	coll i panxa
1966 / 61	Bonifay 53A/ Keay 34	coll	1966 / 103	possible Bonifay 46/ Keay 62	pivot i panxa
1966 / 61	possible Bonifay 46/ Keay 62	coll	1966 / 105	àmfora s/c	pivot i panxa
1966 / 61	possible Bonifay 46/ Keay 62	pivot	1966 / 107	àmfora s/c	pivot i panxa
1966 / 61	àmfora s/c	coll	1973 / 2	Bonifay 46A/ Keay 62A	coll i panxa
1966 / 63	Bonifay 46/ Keay 62	pivot	1973 / 4	Globular 3	coll i panxa
1966 / 63	àmfora s/c	pivot	1973 / 9	àmfora s/c	pivot i panxa
1966 / 65	Keay 58	coll i panxa	1973 / 10	possible Bonifay 44/ Keay 55	pivot i panxa
1966 / 66	Bonifay 46/ Keay 62	pivot i panxa	1991 / 32	àmfora africana s/c	pivot i panxa
1966 / 66	àmfora s/c	pivot i panxa	2001 / s2	Bonifay 46/ Keay 62	pivot i panxa
1966 / 66	àmfora s/c	pivot	2001 / s2	àmfora s/c	panxa
1966 / 69	àmfora s/c	pivot i panxa	2001 / s16	Bonifay 35/ Keay 27B	sencera

Ref. inventari	Figura	Procedència	Classificació	Tomba
MAC24630	5.1	africana	potser Bonifay 44/ Keay 55	pos. 10 del 1973
MAC44099	5.6	bètica	Keay 69	31
MAC44100	5.2	africana	Bonifay 46/ Keay 62	pos. 58
MAC44101	4.4	africana	Bonifay 46A/ Keay 62F	31
MAC44102	4.3	africana	Bonifay 46A/ Keay 62B	59
MAC44103	4.1	africana	Keay 58	65
MAC44104/44016	4.2	africana	Bonifay 46A/ Keay 62B	3
MAC44105	6.1	africana	Bonifay 45B/ Keay 62L	10
MAC44123	6.2	africana	Bonifay 46A/ Keay 62A	58
MAC44107	6.3	africana	Bonifay 44A/ Keay 55A	80
MAC44108	6.5		Bonifay Globular 3	4 del 1973
MAC44109		africana	potser Bonifay 46/ Keay 62	
MAC44110	5.3	africana	Bonifay 46/ Keay 62	
MAC44111	6.4	africana	Bonifay 53A/ Keay 34	61
MAC44112	7.4	africana	Bonifay 46A/ Keay 62B	
MAC44113	7.5	africana	Keay 62G	
MAC44114	7.3	africana	Bonifay 46A/ Keay 62A	
MAC44115	7.2	africana	Bonifay 46A/ Keay 62A	
MAC44117		africana	vora de Bonifay 46A/ Keay 62A	
MAC44118		africana	vora s/c amb morter	
MAC44119		africana	vora de Bonifay 46A/ Keay 62A	
MAC44120		africana	coll potser Bonifay 46/ Keay 62	
MAC44121	7.7	africana	Bonifay 46A/ Keay 62A	
MAC44122	7.6	africana	Keay 62F	
MAC44124	7.1	africana	Bonifay 46A/ Keay 62A	21
MAC44125	5.5	africana	indeterminada	
MAC44126	5.4	africana	potser Bonifay 44/ Keay 55	58
MAC44127		africana	coll potser Bonifay 46/ Keay 62	
MAC44138	7.8	africana	Africana IIA	
MHCB33273	10.1	africana	indeterminada	32 del 1991
MHCB03/01-107B	10.3	africana	Bonifay 46/ Keay 62	UE 107
MHCB03/01-107A	10.4		indeterminada	UE 107
MHCB05/01-1005	10.2	africana	Bonifay 35B/ Keay 27B	UE 1005

D'altra banda, ja hem esmentat més amunt que dins la tipologia de S.J. Keay hi ha una sèrie de formes on gairebé l'únic exemplar conegut és la peça procedent de la necròpolis de Santa Maria del Mar. Aquest és el cas dels tipus Keay 58, 60, 62L, 69 i la variant 3/5, tots d'origen manifestament africà a excepció del 69. Aquestes formes pràcticament no tornen a sortir esmentades en treballs posteriors que tractin d'aquesta mena de material i, en general, sembla que els estudiosos en la matèria tendeixen a prescindir-ne en reforçar-ne la qualificació de "peces úniques". De la nostra part, tractarem de donar la nostra impressió sobre aquestes àmfors i la seva relació amb formes més ben conegudes dels quadres tipològics d'ús habitual.

Primerament, farem esment de les peces més antigues, com és el cas de l'Africana IIA (fig. 8.6) (Keay, 1984: fig. 43.4) i de la Keay 3/5 var. (fig. 8.5) (Keay, 1984: fig. 42.4). En el segon cas l'autor hi atorga la cronologia del context de la necròpolis, en suposar que és la mateixa peça publicada per Ribas com a procedent de la tomba 84 (Ribas, 1967: fig. 12.84). Actualment no hem pogut localitzar aquesta peça, però, tal com hem dit abans, la documentació original de M. Ribas fa evident que es tracta de dues peces diferents i, per tant, el coll que publica S.J. Keay es podria considerar com un material més antic i fora de context. El mateix podem dir del coll d'Africana IIA, com també del fragment de vora d'aquesta mateixa forma inventariat per nosaltres (fig. 7.8), ja que no tenim cap constància que ambdues peces siguin en realitat la mateixa.

Una altra àmfora que tampoc no hem pogut examinar és la Keay 60 (fig. 8.7), de la tomba 73, per la qual cosa només podem constatar-ne la similitud amb les àmfors Bonifay 49B/Keay 61B, que presenten una datació entre la fi del segle VI i la primera meitat del segle VII (Bonifay, 2004: 139-141). A la forma Bonifay 49/Keay 61, també s'hi hauria d'associar el pivot (fig. 8.10) inventariat per Keay (1984: fig. 159.8) com a B/8/104 i que nosaltres no hem pogut localitzar.

Seguidament, tenim les àmfors Keay 62L (fig. 6.1) i Keay 58 (fig. 4.1), que hem pogut estudiar i dibuixar de nou. Pel que fa la primera, creiem que s'hauria d'associar a la forma Bonifay 45B/Keay 62R, de la qual es coneixen ja uns quants exemplars datats entre el darrer terç del segle V i la primera meitat del segle VI, tot i que aquesta darrera atribució no sigui segura (Bonifay, 2004: 137-138). Un exemplar semblant, però sense la decoració

pentinada, ha estat datat cap al final del segle V a Cartago (Freed, 2009: 143-145). Per contra, la Keay 58 presenta més problemes, ja que, d'una banda, ens recorda la variant C de la Keay 62, establerta per aquest autor, i de l'altra sembla que no està gaire lluny de la forma amforal que es coneix com a Bonifay 47/Keay 62 var. (Bonifay, 1986: fig. 12.55), per a la qual s'ha proposat una datació des de finals del segle VI fins a la primera meitat del segle VII (Bonifay, 2004: 139-140). D'altra banda, la connexió d'aquesta peça i les Bonifay 45 ha estat recollida per una àmfora trobada en una necròpolis de Cartago (Freed, 2009: 144-145) i datada cap a la primera meitat del segle VI, tot i que, a parer nostre, la vora d'aquest exemplar tampoc no acaba d'assemblar-se del tot a la nostra peça. La resta d'àmfors africanes que s'han trobat en aquesta necròpolis correspon a exemplars més ben coneguts tipològicament. Com a grup majoritari, tenim la forma Bonifay 46/Keay 62, a la qual podem atribuir un total de trenta-dues peces, de les quals quinze (fig. 4.2 a 4.4, 6.2, 7.1 a 7.7, 8.5, 8.6 i 8.8) corresponen a les variants A, B, G i F establertes per Keay i que Bonifay qüestiona i, de fet, agrupa dins una sola variant, la "A", mentre manté a part dins aquest mateix tipus les variants "D" i "E", de les quals nosaltres no en tenim cap exemplar. Aquest mateix autor centra la datació de la seva variant A dins la primera meitat del segle VI amb l'argument que es troba documentada, junt amb la Bonifay 45A/Keay 62Q i la Bonifay 44/Keay 55, al derelicte La Palud (Port-Cros, Var) cap al segon quart del segle VI (Bonifay, 2004: 137-140). De la nostra banda, hem d'apuntar que les dues vores classificades com a Keay 62 G i 62F (fig. 7.5 i 7.6) s'allunyen sensiblement de les característiques formals del tipus general i, fins i tot almenys la Keay 62F, pot associar-se a la variant tardana Bonifay 46E.

Els altres tres tipus d'àmfors africanes documentats a la necròpolis de Santa Maria del Mar són els Bonifay 35B/Keay 27B, Bonifay 44/Keay 55 i Bonifay 53A/Keay 34. El primer (fig. 10.2) és el que presenta una cronologia més antiga, ja que s'enquadra dins la primera meitat del segle V (Bonifay, 2004: 132), mentre que els dos següents són més tardans. Pel que fa al tipus Bonifay 44/Keay 55, en tenim dos exemplars classificables pels pivots (fig. 5.1 i 5.4), atesos els preceptes establerts per Bonifay (2004: 135-136) per identificar-los, i un coll (fig. 6.3) atribuïble a la variant "A" recollida per aquest autor, que també proposa per a aquesta forma una datació entre la fi del segle V i, almenys, la primera meitat del

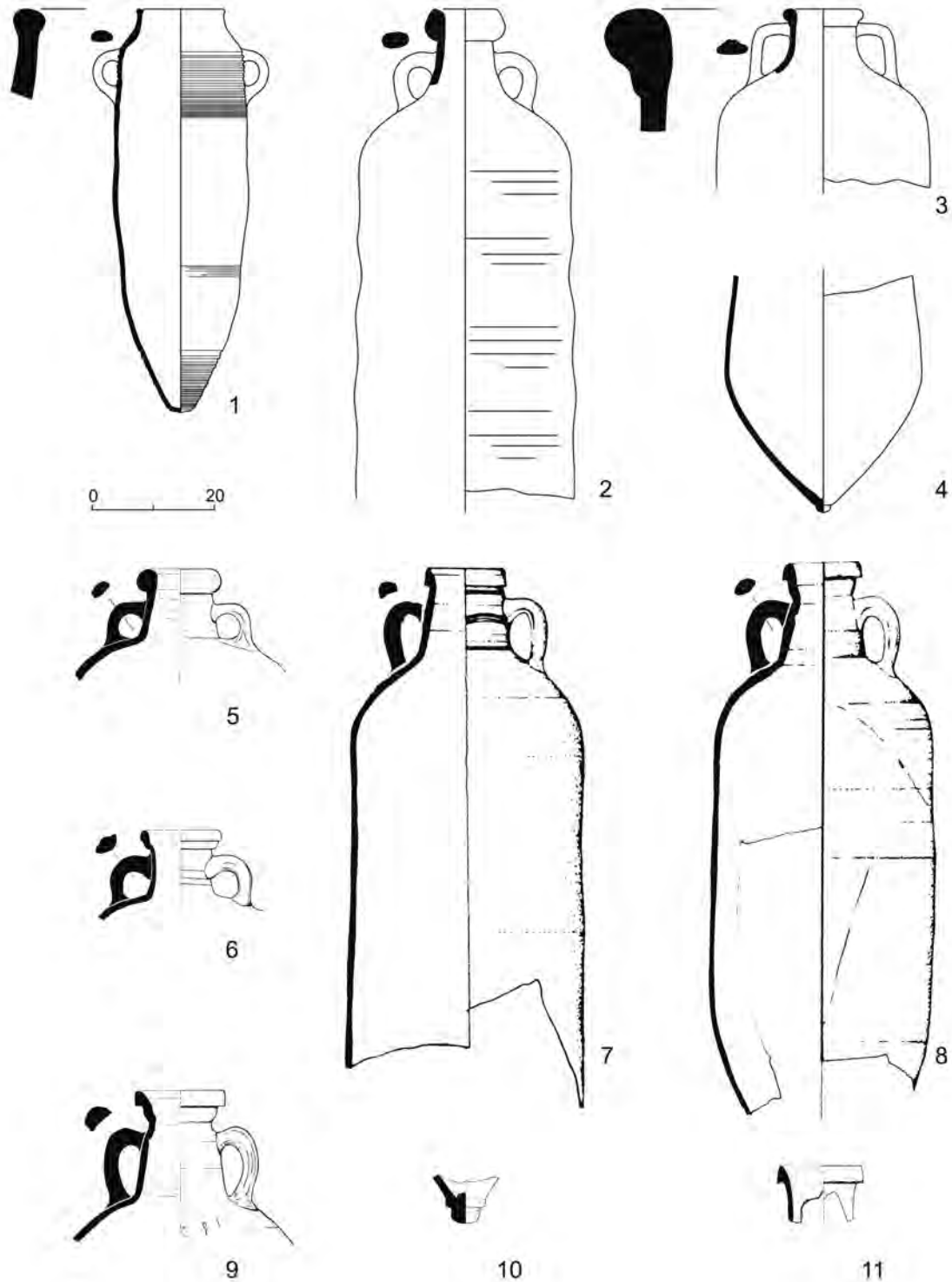

Figura 8

Peces no localitzades al MAC: 1. LRA 4B2 de la tomba 58 (Ribas 1967 11.58 i Keay 1984 B/8/25); 2. Segurament Bonifay 47/Keay 57 de la tomba 84 (Ribas 1967 12.84); 3. Àmfora indeterminada de la tomba 70 (Ribas 1967 12.70); 4. Potser Dressel 23 bètica de la tomba 81 (Ribas 1967 12.81); 5. Keay 3/5 var. (Keay 1984 B/8/1); 6. Africana IIA (Keay 1984 B/8/6); 7. Keay 60 de la tomba 73 (Keay 1984 B/8/4 i Ribas 1967 11.73); 8-9. Bonifay 46A/Keay 62A de la tomba 2 del 1973 (Keay 1984 B/8/3); 10. Bonifay 49/Keay 61 (Keay 1984 B/8/104); 11. Keay 62N o Keay 34 (Keay 1984 B/8/15).

segle VI. De la seva banda, la Bonifay 53A/Keay 34 (fig. 6.4), que va trobar Ribas a la tomba 61 i que fins ara havia passat per una Dressel 1 residual, presenta una cronologia més ambigua dins els segles VI i VII (2004: 143-144). En aquest punt volem fer esment de la vora publicada per Keay (1984: fig. 154.11) i classificada per ell mateix com una variant N de la forma 62, que també podria correspondre a aquest mateix tipus (fig. 8.11).

Un cop catalogat el material majoritari de procedència africana, ens ocuparem de les peces que tenen altres orígens. En primer lloc, hem de recordar la peça desapareguda que nosaltres creiem que s'hauria de classificar com una àmfora bètica Dressel 23c o d (fig. 8.4), cosa que no podrà passar d'una simple proposta ateses les poques dades de què disposem; ara bé, si més no, està basada en l'existència d'un paquet de fragments de la mateixa àmfora bètica inventariats amb el número 44133. Seguidament, tenim el cas de l'àmfora Keay 69 (fig. 5.6), que fou considerada per aquest autor com d'origen bètic per les característiques de la seva pasta²⁴ (Keay, 1984: 360). Una atribució posteriorment qüestionada per Darío Bernal (2000: 308-309), que va proposar una producció d'origen africà, amb l'argument que la panxa no és cilíndrica. Des del nostre punt de vista, creiem que l'aparència de l'argila de l'àmfora és més pròpia de la Bètica que del nord d'Àfrica i que la seva forma recorda, més aviat, l'aspecte de les Almagro 50, tot i que amb el coll certament diferent. Tal vegada es tracti d'una producció tardana dins aquest marc tipològic, ja que les Almagro 50 arriben fins a mitjan segle V (Keay, 1984: 172 i Remolà, 2000: 147).

Pel que fa a l'àmfora MHCB 03/01-107B (fig. 10.4), no podem aportar gaires solucions, ja que no som capaços d'establir-ne clarament la tipologia. Si bé la pasta i l'acabat de la seva superfície exterior semblen apuntar a un origen ebusità, no se'n pot descartar tampoc una altra procedència.

A part del material d'origen africà i hispànic, s'ha documentat, en teoria, la presència de dues àmfores orientals

tipus LRA 4B, de les quals no hem pogut localitzar-ne cap. Una, procedent de la tomba 58 (fig. 8.1), es va poder reconstruir a base de fragments, S.J. Keay ja només en va poder veure la vora (Keay, 1984: fig. 121.9), mentre que l'altre es va trobar seccionada longitudinalment a la tomba 8, i no en tenim més notícies, si no és el detall que no tenia estries. El nou dibuix que presentem de la primera ens permet enquadrar-la tipològicament dins la variant B2 establerta per Pieri (2005: 106-107), atesa la vora aixecada i sense ressalt interior. Aquest mateix autor proposa per a aquesta variant una cronologia entre la segona meitat del segle VI i el segle VII. En el nostre cas, si tenim en compte que en la mateixa tomba, la 58, s'hi van trobar dues àmfores Bonifay 46/Keay 62 i una Bonifay 44/Keay 55, creiem que per a aquest enterrament és adequada una datació de mitjan segle VI o una mica més tard.

Finalment, tenim un fragment de coll corresponent a una amforeta trobada a la tomba 4 de 1973, tipus Globular 3 (fig. 6.5), també anomenada tipus *castrum perti*, de la qual no podem esbrinar la zona de producció²⁵, però que a priori no sembla pas africana. També s'assembla a l'exemplar de la *Crypta Balbi* que exemplifica la forma Globular 2 (Bonifay, 2004: type 64.1), però no pas als altres dos. De fet, aquesta és l'àmfora que presenta la datació més tardana, ja que en el jaciment que li donà el nom es trobà en contexts de segle VII avançat (Murialdo, 1988: 362; Murialdo, 2001: 216-220), data que coincideix amb la de la peça de la *Crypta Balbi*. També apareix a Ostrakine (Sinaï) en un nivell de destrucció del 684 dC, al costat de les Keay 55A, Keay 61 i la Keay 62G i altres peces que no es documenten a Santa Maria del Mar (Arthur i Oren, 1998: 193-212). Per a Pieri (2005: 88-90) es tracta d'àmfores majoritàriament de procedència oriental, que deriven de l'LRA 2C i que, amb perfils propers al de Santa Maria del Mar, arribarien als segles VIII i IX. Una cronologia tan tardana també es presenta en una peça de la necròpolis vàndala de Cartago (Freed, 2009: 141-143), tot i que aquesta àmfora és de producció

24. Es tracta d'una pasta no gaire dura i de fractura rugosa, de color beix però més acarbassat al centre del tall. Desgredant abundós de sorres grises.

25. La peça presenta una pasta dura, de tacte rugós i color marró clar amb desgredant abundant de punts blancs i marrons, acompanyats d'algun gra blanc i gruixut que es veu en superfície. Engalba blanquinosa exterior.

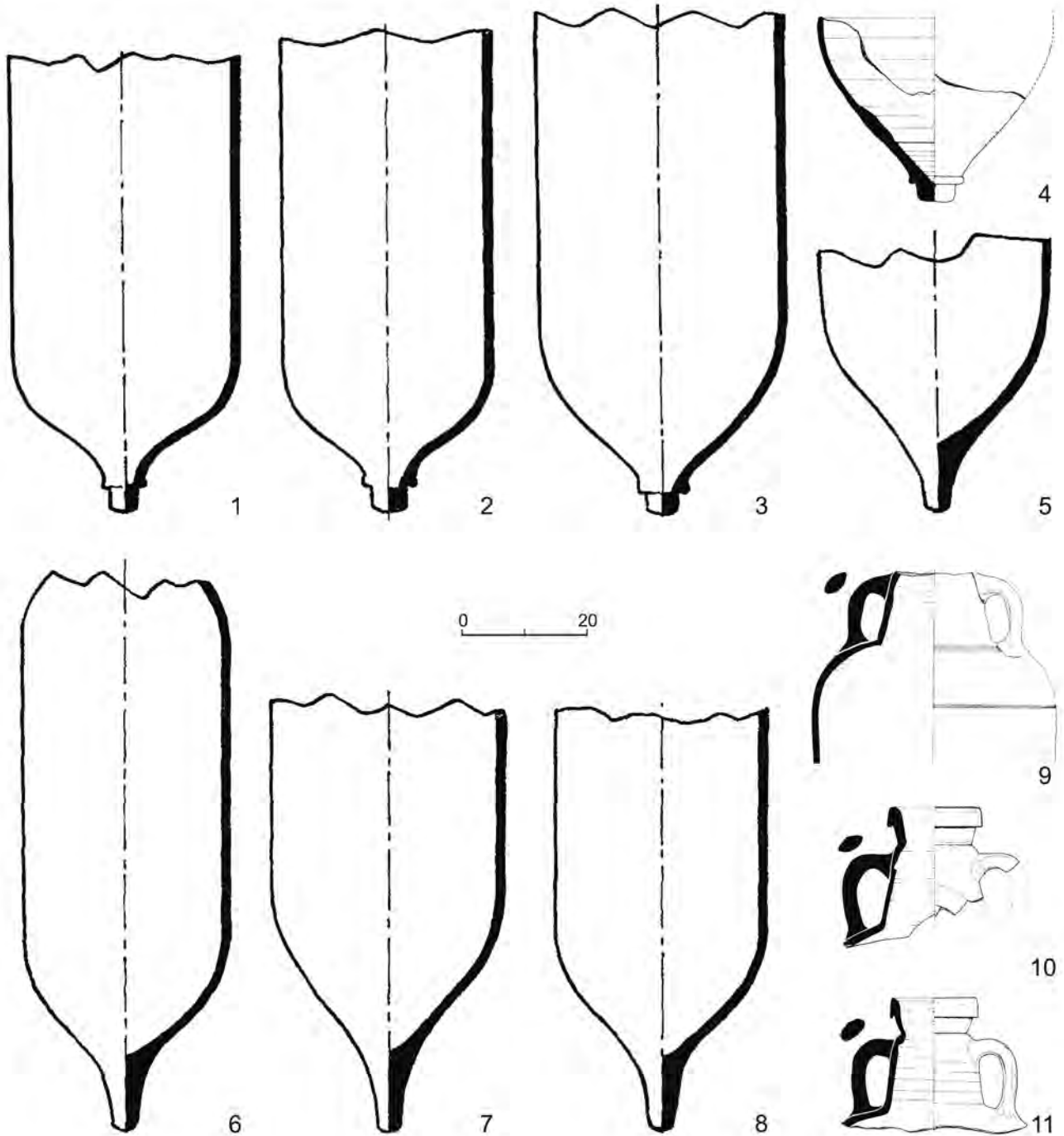
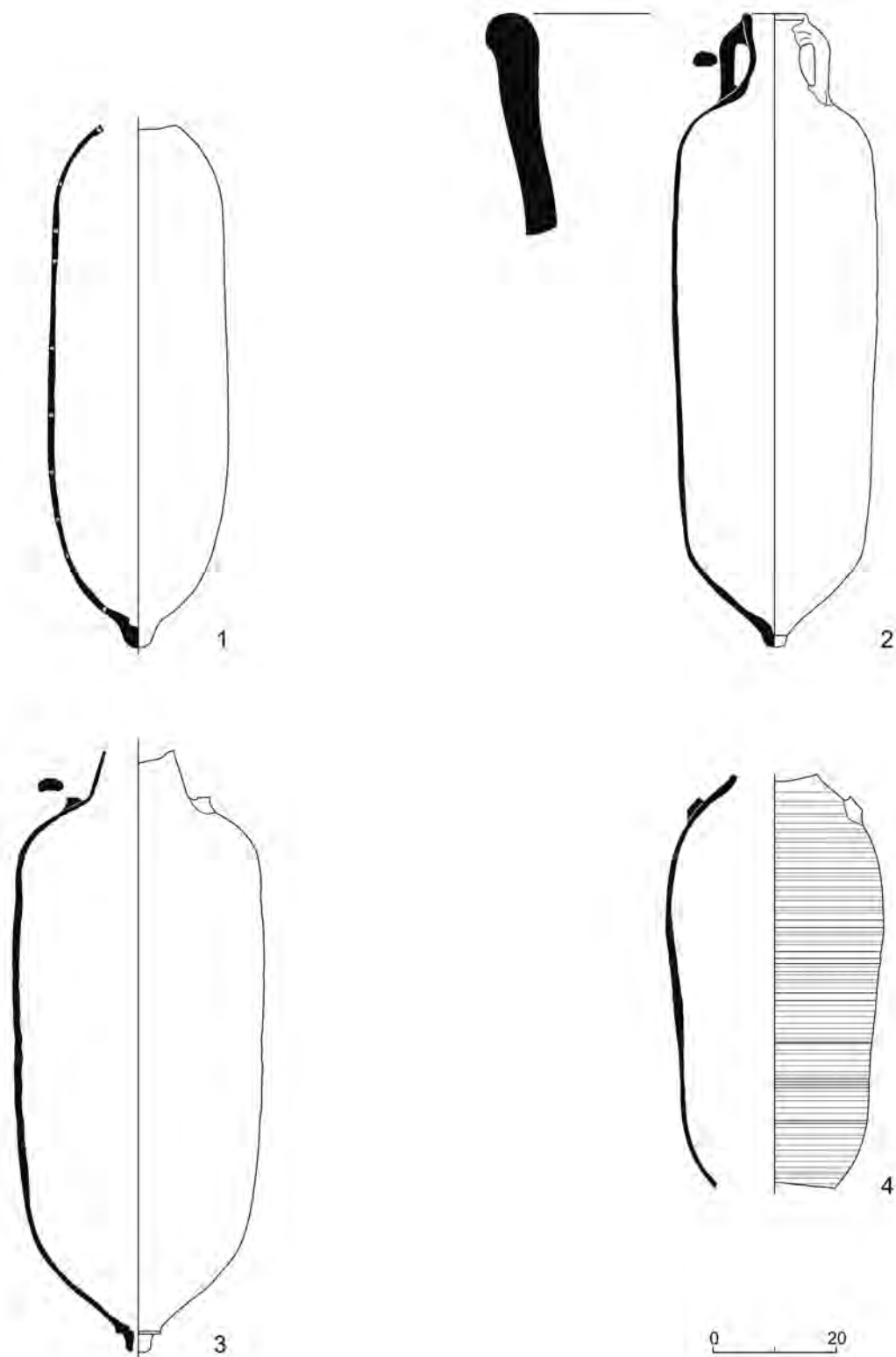

Figura 9

Peces no localitzades al MAC: 1. Bonifay 46/Keay 62 de la tomba 28 (Ribas 1967 fig. 11.28); 2. Bonifay 46/Keay 62 de la tomba 70 (Ribas 1967 fig. 12.70); 3. Bonifay 46/Keay 62 de la tomba 66 (Ribas 1967 fig. 12.66); 4. Bonifay 46/Keay 62 de la tomba 76 (Keay 1984 B/8/62 i Ribas 1967 fig. 12.76); 5. Àmfora indeterminada de la tomba 63 (Ribas 1967 fig. 12.63); 6. Àmfora indeterminada de la tomba 69 (Ribas 1967 fig. 12.69); 7. Àmfora indeterminada de la tomba 66 (Ribas 1967 fig. 12.66); 8. Àmfora indeterminada de la tomba 80 (Ribas 1967 fig. 12.80); 9. Bonifay 46/Keay 62 (Keay 1984 B/8/30); 10. Bonifay 46A/Keay 62A (Keay 1984 B/8/11); 11. Bonifay 46A/Keay 62B de la tomba 28 (MAC44123, Ribas 1967 11.28 i Keay 1984 B/8/9).

Figura 10

1. Àmfora africana de la tomba 32 de la plaça Comercial (MHCB 33273, Born 91-303, 7638); 2. Bonifay 35B/Keay 27B del sondeig 16 del passeig del Born (MHCB 05/01, 1005); 3. Bonifay 46/Keay 62 de l'enterrament del sondeig 2 del passeig del Born (MHCB 03/01, 107A); 4. Àmfora indeterminada de l'enterrament del sondeig 2 del passeig del Born (MHCB 03/01, 107B).

local i té un perfil sensiblement diferent. Per a aquesta autora, les Globular 3 i 1 són els precedents de la peça de la necròpolis de Cartago, però els tipus Globular 2 i 4 representarien l'evolució de les LRA 2, sobretot pel que fa al Mediterrani oriental.

Cronologia de la necròpolis

Les peces utilitzades en part com a taüt de l'individu inhumat són les que ens han de donar les pautes més segures per a la cronologia absoluta dels enterraments i el conjunt de la necròpolis, sobretot en un cas com aquest on hi ha una absència total d'aixovars. La tomba que registra la data més antiga –tot i que no pertany estrictament al nucli de Santa Maria del Mar– és l'MHCB 05/01-1005, on es va trobar la Bonifay 35B/Keay 27B. També podria anar en aquesta línia la tomba 81, si la classificació de la Dressel 23 c o d és encertada. En l'extrem oposat, la tomba on s'ha trobat una datació més moderna és la número 4 de 1973, on va aparèixer el fragment d'àmfora Globular 3.

La major part del material amforal que hi ha en aquesta necròpolis ens remet a cronologies que van des del final del segle V fins a la primera meitat del segle VI, quan les Bonifay 46A/Keay 62A i Bonifay 45B/Keay 62R-L són el conjunt majoritari, acompanyat de les Bonifay 44/Keay 55. Aquestes àmfors corresponen a les tombes 3, 10, 21, 28, 31, 58, 59, 63, 66, 70, 76, 80, 89 i 103, a les 2 i 10 de 1973 i a la del sondeig 2 de 2001. Una mica més tardanes, entre la fi del segle VI i la primera meitat del segle VII, haurien de ser les tombes 60 i 73, en què hi ha les àmfors Keay 58 i Keay 60, tot i la dificultat que ja hem dit que presenta la interpretació d'aquest material. La tomba 61, on es va trobar el coll de Bonifay 53A/Keay 34, es podria afegir al grup més majoritari, datat al segle VI, ja que aquesta peça estava acompanyada d'àmfors Bonifay 46/Keay 62. Sobta l'absència gairebé total de les àmfors Keay 62E i Keay 61 clàssiques, de les quals només hi ha un pivot sense atribució d'enterrament (fig. 8.10), i la vora dubtosa de Keay 62F que hem esmentat més amunt (fig.

7.6), ja que aquestes formes són les més representatives en datacions establertes entre la fi del segle VI i la primera meitat del segle VII (Bonifay, 2004: 138-141). L'àmfora LRA 4B2 també encaixaria bé en aquest ventall cronològic més tardà, però atès el conjunt de materials de la tomba 58, ja hem proposat una datació més antiga. Potser s'ha d'entendre que en aquestes cronologies més tardanes són més habituals en el nostre jaciment altres tipus d'enterrament, ja que l'exemplar més tardà d'àmfora que coneixem sabem que va sortir en un enterrament fet amb sostre de teules.

Al cementiri d'època vàndala a Cartago hi ha una situació semblant (Freed, 2009: 127-130), en què no hi ha Bonifay 49/Keay 61 i només hi apareixen dos fragments de Bonifay 46A/Keay 62, ja que la resta de materials tunisians són sensiblement més antics, tot i que curiosament en aquest jaciment hi ha molts exemples d'àmfors orientals i no n'hi ha tants de producció més regional. La cronologia d'aquests enterraments en àmfora ha estat establerta entre la meitat del segle V i els inicis del segle VI, sensiblement anterior al conjunt majoritari i més ben conegut de la necròpolis de Santa Maria del Mar.

Per finalitzar, i llevat que es puguin localitzar en un futur les àmfors que falten de les intervencions antigues o apareguin nous materials en excavació, creiem que s'hauria d'establir un ventall cronològic ampli pel que fa a la necròpolis que se situa sota l'església de Santa Maria del Mar, ja que aniria des de la meitat del segle V fins a la meitat, potser avançada, del segle VII.

BIBLIOGRAFIA

ARTHUR, P.; OREN, E.D. 1998. "The North Sinai Survey and the evidence of transport amphorae for Roman and Byzantine trading patterns", *Journal of Roman Archaeology* 11, pp.193-212.

BELTRÁN DE HEREDIA, J. 2008. "Barcino durante la antigüedad tardía", *Zona Arqueológica, Recópolis y la ciudad en la época visigoda*, Museo Arqueológico Regional, Alcalá de Henares, pp. 274-291.

BELTRÁN DE HEREDIA, J. 2009. "Barcino durant l'antiguitat tardana. La topografia cristiana de Barcino: necròpolis tardo-antigues", *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, Època II, 5, Museu d'Història de Barcelona, Institut de Cultura, Barcelona, pp. 219-221.

BELTRÁN DE HEREDIA, J. 2010. "La cristianización del *suburbium* de Barcino", *Las áreas suburbanas en la ciudad histórica. Topografía, usos, función*, Monografías de Arqueología Córdoba 18, Córdoba, pp. 363-396.

BERNAL, D. 2000. "La producción de ánforas en la Bética en el s. III y durante el Bajo Imperio Romano", *Actas del Congreso Internacional Ex Baetica Amphorae* (Écija-Sevilla, 17-20 de diciembre de 1998), Écija, pp. 239-372.

BERNI, P. 1998. *Las ánforas de aceite de la Bética y su presencia en la Cataluña romana*, Col·lecció Instrumenta 4, Barcelona.

BONIFAY, M. 1986. "Observations sur les amphores tardives à Marseille d'après les fouilles de la Bourse (1980-1984)", *RAN XIX*, pp. 269-395.

BONIFAY, M. 2004. *Études sur la céramique romaine tardive d'Afrique*, BAR-IS 1301, Oxford.

FREED, J. 1995. "The late series of Tunisian cylindrical amphoras at Carthage", *Journal of Roman Archaeology* 8, pp. 155-191.

FULFORD, M.G.; PEACOCK, D.P.S. 1984. *Excavations at Carthage: The British Mission, Volume I, Part 2: The Avenue du President Habib Bourguiba, Salammbô. The pottery and other ceramic objects from the site*, Sheffield.

LONG, L.; VOLPE, G. 1996. "Origeni e declino del commercio nel Mediterraneo occidentale tra età arcaica e tarda antichità. I

relitti de La Palud (Isola di Port-Cros, Francia)", a RUGGERI, P.; VISMARA, C. (ed.), *L'Africa romana, atti dell'XI convegno di studio*, (Cartagine, 15-18 dicembre 1994), Sassari, 1.235-1.284.

LONG, L.; VOLPE, G. 1998. "Le chargement de l'épave de la Palud (VIe s.) à Port-Cros (Var). Note préliminaire, a BONIFAY, M.; CARRE, M.-B.; RIGOIR, Y. (dir.), *Fouilles à Marseille. Les mobiliers (Ier-VIIIe s. ap. J.-C.)*, Études Massaliètes 5, Paris, pp. 317-342.

MURIALDO, G. et alii, 1988. "Il "castrum" tardo antico di S. Antonino di Perti di Finale Ligure (Savona): fasi stratigrafiche e reperti dell'area D. Seconde notizie preliminari sulle campagne di scavo 1982-1987", *Archeologia Medievale* XV, Siena, pp. 335-396.

MURIALDO, G. 2001. "Le anfore de trasporto", a MANNONI, T.; MURIALDO, G. (dir.) *S. Antonino: un insediamento fortificato nella Liguria bizantina*, Coll. di Monografie Preistoriche ed archeologiche XII, INSL, Bordighera, pp. 255-296.

KEAY, S.J. 1984. *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A typology and economic study: the Catalan evidence*, BAR-IS 196, Oxford.

PIERI, D. 2005. *Le commerce du vin oriental à l'époque byzantine (Ve-VIIIe siècles). Le témoignage des amphores en Gaule*, Institut Français du Proche-Orient, Bibliothèque Archéologique et Historique 174, Beirut.

RAMON, J. 2008. "La cerámica ebusitana en la Antigüedad Tardía", a BERNAL, D.; RIBERA, A. (ed.), *Cerámicas hispano-romanas. Un estado de la cuestión*, Cadix, pp. 563-583.

REMOLÀ, J.A. 2000. *Las ánforas tardo-antiguas en Tarraco (Hispania Tarraconensis). Siglos IV-VII*, Col·lecció Instrumenta 7, Barcelona.

REMOLÀ, J.A. 2002. "Àmfores i àrees d'influència en la Catalunya meridional d'època tardo-antiga: el cas de Tàrraco", *Contactes i relacions comercials entre la Catalunya meridional i els pobles mediterranis durant l'Antiguitat*, Citerior 3, Tarragona, pp. 231-249.

REMOLÀ, J.A. 2007. "Tarraco, amphores et contextes historiques", a MRABET, A.; REMESAL RODRIGUEZ, J. (ed.), *In Africa et in Hispania: Études sur l'huile africaine*, Col·lecció Instrumenta 25, Barcelona, pp. 253-254.

REMOLÀ, J.A.; PIÑOL, L. 1998. "Àmfores tardoantigues de possible producció tarraconense (tipus Keay 68 i 91)", *Empúries* 51, Barcelona, pp. 227-236.

REYNOLDS, P. 1995. *Trade in the Western Mediterranean, AD 400-700: The ceràmic evidence*, BA-IS 604, Oxford.

RIBAS, M. 1966. "Necrópolis romana en la basílica de Santa María del Mar de Barcelona", *Actas de la I Reunión Nacional de Arqueología Paleocristiana, Boletín institución "Sancho el Sabio"*, año 10, tomo 10, Vitòria, 1966, pp. 151-172.

RIBAS, M. 1967. "Una necrópolis romana en la basílica de Santa María del Mar, de Barcelona", *Ampurias XXIX*, Barcelona, pp. 196-228.

RIBAS, M. 1968. "Descubrimiento de una necrópolis romana en la basílica de Santa María del Mar", *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, Barcelona, pp. 4-32.

RIBAS, M. 1977. *Necrópolis romana de la basílica de Santa María del Mar de Barcelona*, Barcelona.

SAGUÌ, L. 1998. "Il deposito della Crypta Balbi: una testimonianza imprevedibile sulla Roma del VII secolo?", a SAGUÌ, L. (dir.), *Ceramica in Italia: VI-VII secolo. Atti del Convegno in onore di John W. Hayes (Roma, 11-13 mai 1995)*, Biblioteca di Archeologia Medievale 11, Florència.

STEVENS, S.; GARRISON, M.; FREED, J. 2009. *A Cemetery of Vandalic Date at Carthage*, *Journal of Roman Archaeology*, Supplementary Series, 75, Portsmouth.